

Малютянська загальноосвітня школа І-ІІ ступенів

**Програма
козацько-лицарського виховання учнів
загальноосвітніх навчальних закладів.**

***Частина 1. Козацько-лицарське
виховання учнів початкової школи***

4 роки навчання

2017

Автори:

Набитович Михайло Васильович – директор комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний Центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», відмінник освіти України

Деленко Марія Андріївна – заступник директора з навчально-виховної роботи комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний Центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді», вчитель-методист, відмінник освіти України

Співавтори:

Рудницька Анна Романівна – заступник директора з навчально-виховної роботи ЗШ «Первоцвіт» м. Львова, вчитель-методист;

Люсак Митрослава Василівна – вчитель початкової школи Жидачівського НВК, вчитель-методист ;

Пастушенко Роман Ярославович – завідувач кабінету розвитку освіти Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Паук Людмила Олександрівна – вчитель початкової школи Пустомитівської ЗОШ I-III ст., вчитель-методист;

Кравчук Леся Олександрівна – вчитель Солонківської ЗОШ I-III ст. Пустомитівського району, вчитель-методист.

Рецензенти:

Пастушенко Наталія Миколаївна – заступник директора Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, доцент кафедри гуманітарної освіти, кандидат педагогічних наук;

Федик Ігор Іванович – вчитель історії Львівської ЗОШ № 34 ім. Маркіяна Шашкевича, заслужений вчитель України, член «Національної спілки краєзнавців України».

Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи. Навчальна програма
/Набитович М. В., Деленко М. А./ – Львів: КЗ ЛОР ЛОЦКЕТУМ, 2016. – 206 с.

*Схвалено науково-методичною радою Комунального закладу Львівської обласної ради
«Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
(Протокол № 3-2 від 18 травня 2016 р.)*

Програма «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи» призначена для апробації у початковій школі загальноосвітніх навчальних закладів Львівської області. Може використовуватися також при плануванні роботи класних керівників, вчителів-предметників, керівників гуртків, клубів тощо.

Для методистів районних (міських) методичних кабінетів (центрів), які здійснюють науково-методичний супровід виховної роботи, директорів та заступників директорів з виховної роботи, педагогів-організаторів та інших педагогічних працівників, які здійснюють виховну роботу у загальноосвітніх навчальних закладах Львівської області.

Зміст

Пояснювальна з записка.....	4
Частина 1. Програма козацько-лицарського виховання учнів початкової школи.....	10
Загальний навчально-тематичний план курсу навчання у початковій школі на уроках виховних годин та практичних занять у групі продовженого дня	11
Зміст навчання у початковій школі	13
Навчання грамоти, літературне та позакласне читання.....	32
Математика.....	60
Фізичне виховання.....	76
Основи здоров'я	110
Іспит козацько-лицарської честі.....	148
Додаток 1. Виховний простір розвитку особистості.....	154
Додаток 2. Вікові особливості учнів початкової школи	158
Додаток 3. Козацька система навчання і виховання.....	162
Додаток 4. Спортивно-патріотичні ігри.....	171
Додаток 5. Козацькі естафети.....	176
Додаток 6.Свято-змагання «Хай з козачати виросте козак».....	183
Додаток 7.Урок-свято «Як були ми козаками».....	188
Додаток 8. Заморочки із козацької бочки. Математичний задачник для малого козачка.....	194
Додаток 9. Заочна мандрівка на Запорізьку Січ.....	198
Рекомендована література.....	200

Програма козацько-лицарського виховання учнів

Пояснювальна записка

Новий етап розвитку цивілізації характеризується динамізмом і глобальністю масштабів перетворень у всіх сферах життєдіяльності людини. При цьому значно зросла роль нації і національних цінностей. Людина виявилася заручником цивілізаційного процесу, ініціатором якого є вона сама. Разом з тим тільки в її силах звільнити себе. Час вимагає докорінної трансформації українського суспільства. Передусім змін потребує освіта, адже від її стану та впливовості залежить духовний, моральний, культурний, інтелектуальний рівень народу і ставлення до нього у світі.

Перед освітою XXI ст. в Україні стоїть завдання утвердження національної свідомості та гідності молоді, місія якої розбудовувати культуру нашого суспільства та завершити державотворення. Для реалізації цього завдання педагогам потрібно усвідомити, що обравши для себе роль виховника, вони зобов'язались будувати власне життя так, щоб слугувати прикладом самовідданого служіння Богові і Батьківщині. Спільними зусиллями, у єднанні з батьками учнів та громадськістю, педагогічні працівники покликані забезпечувати **національне виховання** як історично зумовлену і створену самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності молодих поколінь, у процесі якої засвоюється культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Програма навчально-виховного курсу «Козацько-лицарське виховання учнів» призначена для виховання українських школярів на засадах **козацької педагогіки**. Виховання козака – яскравий феномен української етнопедагогіки, у якому збережено найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості, прогресивні й результативні форми допологового виховання, батьківської опіки немовлят і дітей дошкільного віку, роботи з отроками, підлітками і юнаками та побудови взаємин між дорослими.

Розроблена для загальноосвітніх навчальних закладів України програма козацько-лицарського виховання складається із трьох частин: козацько-лицарське виховання учнів початкової школи – **козачат** (ч.1), козацько-лицарське виховання учнів базової школи – **джур** (ч.2), козацько-лицарське виховання учнів старшої школи – **молодих козаків та козачок** (ч.3).

Актуальність упровадження програми

Проблема духовності є особливо важливою для сучасного українського суспільства, яке переживає кризу морально-етичних цінностей. Шлях до національної консолідації, формування нової суспільної солідарності в Україні перебивають як ідеологічна спадщина тоталітаризму, так і гострі соціальні протиріччя, тому ми

говоримо про національну ідею як цементуючу субстанцію суспільства. Ідея України визріває в пластах народного духу, національної культури і є вінцем самоусвідомлення, самовизначеності народу. Вона - це також розуміння українцями унікальної окремішності серед інших народів світу. Місія школи - сприяти самоідентифікації учнів як українців, виховувати національно-свідомих громадян, патріотів своєї Батьківщини, спадкоємців і продовжувачів національно-патріотичних традицій, зокрема, тих, що склалися у часи козацтва.

Головною метою програми козацько-лицарського виховання є набуття дитиною якостей, притаманних кращим представникам українського козацтва, духовне зростання хлопців і дівчат як палких патріотів, мужніх громадян Української держави, захисників рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, широким світоглядом, сильним характером і високою мораллю.

Виховання козака-лицаря вимагає створення для учнів соціально-педагогічних умов, сприятливих для розвитку ключових компетентностей, націленості виховників на морально-духовне, громадянсько-патріотичне і військово-патріотичне виховання, участі учнів у Всеукраїнській дитячо-юнацькій, військово-патріотичній грі "Сокіл" ("Джура").

Основні завдання школи козацько-лицарського виховання:

- рости фізично загартованих, із міцним здоров'ям, дужих тілом і духом синів і дочок незалежної України;
- плекати шляхетність і силу духу, моральні чесноти, почуття милосердя;
- розвивати мужність і силу волі, вміння боротися зі злом і перемагати його;
- пробуджувати віру, надію, любов, готовність творити добро і красу;
- формувати соціально відповідальну поведінку, здатність діяти альтруїстично та співпрацювати для національного блага, вміння погоджувати особисті, приватні і загальнонаціональні, державні інтереси для підтримання соціальної злагоди;
- виховувати господарів рідної землі та громадян Української держави, її захисників від ворожої агресії, мовної і культурної експансії;
- конструювати науковий світогляд, історичну пам'ять та ідентичність українця;¹
- сприяти участі дітей у пізнанні культурного доробку нації і людства, їх творчій діяльності;
- плекати козацький характер, створивши умови для оволодіння молоддю військово-спортивним мистецтвом козаків, освоєння актуальних сьогодні військових, політичних, господарських та мистецьких традицій українського козацтва.

Програма козацько-лицарського виховання учнів передбачає використання елементів козацької педагогіки, досвіду наших предків з виховання підростаючого покоління. Разом з тим її навчально-інформаційна основа - це збагачений додатковими відомостями зміст тих тем шкільних предметних програм, у яких висвітлюються

¹ Термін «українець» тут і далі вживається у сенсі «політичний українець – свідомий громадянин України».

культура тіловиховання та українського мовлення, історія запорізького козацтва і рідного краю, розуміння християнських цінностей та основ екології.

З метою розширення кругозору вихованців, формування у них світогляду громадян незалежної демократичної держави, сповнених національної гідності та поваги до інших народів, у школі доцільно подбати про розвиток туристсько-краєзнавчої роботи, військово–прикладних видів спорту, відродження військово-спортивного мистецтва та народних мистецьких традицій, підготовку юнаків і дівчат до служби в лавах Збройних Сил України.

Реалізація програми козацько-лицарського виховання – спільне завдання вчителя-наставника, класного керівника та вчителів-предметників, керівників шкільних гуртків, секцій та клубів, бібліотекаря, соціального педагога і шкільного психолога, роботу яких слід скоординувати. Для досягнення цілей цієї програми доцільно активно залучати до її виконання батьків та громадських активістів, а в умовах початкової школи – ще й учнів старших класів.

Значна частина змісту програми може бути освоєна учнями на годині класного керівника. Рекомендуємо у кожному класі, спільнота якого (учні та батьки) за підтримки учителів обрала козацько-лицарське виховання, виділяти на освоєння змісту програми хоча б дві години класного керівника в місяць, одну – на теорію та одну – на практичні заняття. Більшість занять з дітьми повинні мати прикладне спрямування та відбуватися з елементами змагань й інтелектуальних ігор.

Загалом на засвоєння базового змісту програми у позаурочний час відводиться (орієнтовно):

Клас	Теорія (год)	Практика(год)	Всього(год)
1	10	10	20
2	10	10	20
3	10	10	20
4	10	10	20
5	10	10	20
6	10	10	20
7	10	10	20
8	10	10	20
9	10	10	20
10	10	10	20

Козацько-лицарське виховання відбувається також на уроках з різних навчальних предметів, коли вчитель опрацьовує із учнями теми, у яких відображено ті чи інші складові змісту цієї Програми, а також на групі продовженого дня, на заняттях гурткової роботи, факультативу тощо. Зокрема, у початковій школі для освоєння змісту програми козацько-лицарського виховання можна використати уроки читання, предмета «Я і світ», математики, основ здоров'я, малювання, фізкультури, співів (див. нижче).

Уроки козацько-лицарського виховання можна також проводити в інших форматах: як зустріч із військовослужбовцями, урочиста лінійка, виїзний виховний захід, наприклад, вистава, концерт, виготовлення сувенірів, написання листа, підготовка малюнків, екскурсія в історичний музей, відвідини меморіального комплексу тощо.

Уроки козацько-лицарського виховання можуть бути призначені не лише для всього класу, а й для дитячих груп різної чисельності. Виховники можуть також давати учням індивідуальні завдання.

Зміст Програми структурований за віковими категоріями учнів: у **1-2 класах** початкової школи діти отримують загальні знання про козаків з метою їх зацікавлення, підготовки до прийняття рішення стати козачатами; цей підготовчий етап завершується посвятою у **козачата (3 клас)**; у **3-4 класах** учні розвивають якості козачат, після чого, у **5 класі**, можуть бути посвячені в **джури**; у **5-8 класах** вони виховуються як джури, щоб у **9 класі** пройти посвяту у **молоді козаки/козачки**; виховання у старшій школі (**9-11 клас**) – це випрацювання козацького характеру та лицарських якостей юнака чи дівчини.

Розподіл змісту та годин у програмі є орієнтовним, школа або й окремий вчитель можуть змінювати його, плануючи козацько-лицарське виховання учнів з урахуванням регіональної специфіки.

Обов'язковий елемент уроків козацько-лицарського виховання – рефлексія, оцінювання учнями перебігу та обговорення результатів проведеного заходу.

Бальна оцінка за виконані учнями завдання не виставляється (за винятком тих, що виконувалися на уроках).

Перевірка та оцінювання компетентностей учнів як козачат, джур, молодих козаків і козачок здійснюється під час виконання ними практичних завдань, а також у формі вікторин, конкурсів та змагань.

Підсумок навчання на кожному з вказаних етапів доцільно підводити у жовтні, в день Покрови. У **3 класі** - це урочиста посвята у козачата, у **5-му** – у джури, у **9 класі** – у молоді козаки, козачки. Урочиста посвята може відбуватися і в інші святкові для українців або для місцевої громади, шкільної спільноти дні (*вибір за навчальним закладом*).

Для відзнаки козачат, джур, козаків і козачок варто у школі варто запровадити відповідну символіку, певний стрій тощо.

Перед посвятою в козачата, джури, молоді козаки та козачки учні здають іспит козацько-лицарської честі. Учні, які не витримали іспиту мають право на його перездачу та посвяту через рік або в інший спеціально визначений школою день.

Щороку, у квітні-травні козачата, джури та молоді козаки і козачки беруть участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»).

Очікувані результати козацько-лицарського виховання

Освітньо-виховний аспект: сформовані моральні цінності, патріотизм, етнічна та національна самосвідомість, почуття любові до рідної землі, народу та родини; бажання сприяти соціально-культурному розвитку України; повага до прав людини, Конституції та Законів України, до державної символіки; особиста відповідальність, чесність, працьовитість; здоровий спосіб життя, прагнення фізичного та інтелектуального саморозвитку, духовного зростання; сприяння протидії негативним впливам і явищам, які існують у сучасному суспільстві.

Соціально-просвітницький аспект: поширення знань про Батьківщину, рідний край, козацтво; вияви поваги до історичних діянь і культурних набутків українців як нації та народів, що проживали і проживають на теренах сучасної України; підтримка соціально незахищених родичів і земляків; турбота про сучасне і майбутнє України та людства.

Козаки та козачки знатимуть:

- ключові факти історії України, козацтва і рідного краю;
- визначні культурні здобутки та побутові традиції українців;
- підтримувані сьогодні обряди і звичаї українського народу, найбільші церковні і народні свята;
- найбільш відомі історичні та культурні пам'ятки рідного краю;
- видатних діячів українського козацтва, культури, науки і мистецтва;
- основи дитячого самоврядування;
- основні аспекти спортивних єдиноборств, туризму, спортивного та туристського орієнтування;
- основи стройової підготовки;
- правила та види стрільби із пневматичної зброї;
- види техніко-тактичних дій на місцевості;
- основи надання долікарської допомоги, проведення рятувальних робіт;
- санітарно-гігієнічні норми;
- правила безпеки життєдіяльності учнів під час занять, екскурсій та змагань.

Козаки та козачки вмітимуть:

- працювати з різними джерелами інформації;
- збирати, фіксувати народознавчі матеріали;
- проводити спостереження за природою, орієнтуватись на місцевості;
- володіти базовими елементами народних єдиноборств;
- подавати команди та діяти в строю;
- стріляти із пневматичної зброї;
- користуватись засобами індивідуального захисту;
- облаштовувати привали, табори, біваци;
- готувати страви національної кухні (куліш, борщ, кашу, деруни тощо);
- розподіляти обов'язки у групі залежно від завдань;

- організувати (спланувати, виконати посильну роль, оцінити) концерт, фестиваль, виставку, народознавчий захід;
- надавати першу медичну допомогу;
- виконувати творчі роботи тощо.

Козаки та козачки дотримуватимуться таких козацьких заповідей:

- Любити батьків, бути вірним у коханні, дружбі, побратимстві, товаришуванні, цінувати Батьківщину та рідний народ.
- Турбуватися про молодших, зокрема про дітей, про непрацездатних, літніх людей та людей похилого віку.
- З особливою шанобливістю ставитися до Жінки (матері, дівчини, молодиці, бабусі).
- Поважати Чоловіка (батька, юнака, чоловіка, дідуся)
- Непохитно дотримуватись принципів народної моралі, поважати та захищати честь і гідність особи.
- Відстоювати свободу і незалежність особи, народу, держави, соборність українських земель.
- Жертвувати на будівництво та утримання храмів, закладів освіти та культури, просвітню діяльність, зведення меморіалів, реставрацію пам'яток історії та культури.
- Виявляти принциповість і непримиренність до зла, аморальності.
- Цілеспрямовано й систематично розвивати фізичні та духовні сили, зокрема, непохитну силу волі та непоборну силу духу, здатність займатися самопізнанням і самовдосконаленням.
- Скрізь чинити правдиво та благородно, виявляти добродійність та милосердя (співчуття та готовність допомагати слабким, безпомічним та беззахисним), бути милостивим до недругів.
- Дбати про глибоку історичну пам'ять, розвиток національних традицій, звичаїв, обрядів, національну гідність і гордість.
- Берегти довкілля: рослинний і тваринний світ, землю, воду, клімат, піклуватися про ресурсозбереження та відтворення природних ресурсів України.
- Нарощувати особистий внесок у зростання добробуту рідного народу, розвиток національної культури та духовності.

Ідеал козака, козачки

Духовно багата, інтелектуально розвинута, зорієнтована на творчу діяльність критично мисляча особистість зі стійким характером, сильною волею, добрим серцем та чистою совістю, здатна реалізувати себе у сучасному суспільстві та знайти особисте щастя.

Частина 1. Програма козацько-лицарського виховання учнів початкової школи

Особливості Програми для учнів початкової школи

Початкова освіта в Україні забезпечує соціалізацію дітей 6 (7-и) – 11-и років (молодший шкільний вік). Очікуваними результатами навчання у початковій школі є формування в учнів повноцінних читацьких, мовленнєвих, обчислювальних умінь і навичок; стійке бажання й початкові уміння вчитися; позитивний досвід спілкування й співпраці з однолітками та старшими у різних видах діяльності; воля до самовираження у творчих видах завдань.

Не менш важливими для успішної соціалізації дитини є результати її виховання. Ще видатний український педагог Г.Ващенко наголошував, що початкова школа «мусить використовувати кожний момент своєї роботи не тільки для того, щоб дати учням знання, а й для того, щоб виховувати з них повновартісних, всебічно розвинутих людей і добрих громадян своєї батьківщини».

Організуюючи виховання учнів початкової школи, важливо пам'ятати, що кожна дитина прагне самоствердження себе як людини. Її самоствердження відбувається за допомогою дорослих, якщо ті будують свої відносини з нею як вчинкову активність, створюючи вчинкове середовище. Перша фаза самоствердження, яка триває, орієнтовно, до віку у п'ятнадцять років, характеризується тим, що дитина не ставить перед собою якихось життєвих цілей, задовольняючись тим, що розвиває свої фізичні і розумові здібності.

Щоб успішно виховувати, учителі початкових класів повинні знати і враховувати, який вплив на дитину молодшого шкільного віку мають зовнішні щодо неї фактори та її (дитини) психофізичний розвиток. *Ключові фактори впливу на виховання учнів 1 – 4 класів*, які не можна ігнорувати, такі:

- ☐ якість шкільного життя;
- ☐ зміст навчальних планів, програм і підручників;
- ☐ авторитет вчителя;
- ☐ думка батьків та сімейні звичаї і традиції².

Дітям 6-11 років властиві пластичність психіки, допитливість, щирість і безпосередність; чуйність, довірливість, товариськість, підвищена сприйнятливості до виховних впливів, щедра емоційність, нестійкість уваги, ситуативність поведінки, швидка втомлюваність, захоплення ігровою діяльністю, потяг до самостійності й самоутвердження, конкретність й образність мислення.

І хлопчики, і дівчатка молодшого шкільного віку здатні до активної розумової праці та швидкого запам'ятовування прочитаного, побаченого чи почутого. Разом з тим, організована цілеспрямована діяльність, до якої спонукає школа, суттєві зміни у

² Сімейні традиції – це властиві сім'ї норми і стиль поведінки, звички і погляди, а також традиції, що передаються у спадок. Сімейні звичаї – встановлений порядок поведінки в побуті.

становищі дитини серед навколишніх людей, нові для неї стосунки та заняття, насамперед, учіння, зміни у режимі праці і відпочинку, нові, пов'язані із шкільним життям обов'язки вимагають інтенсивності у формуванні характеру та постійних виявів сили волі. Дитині потрібні час, увага та підтримка, щоб адаптуватись до нового для неї способу життєдіяльності, інакше шкільне навантаження може виявитись надмірним, викличе підсвідомий спротив і небажання «ходити в школу».

Тому *виховання молодшого школяра це, насамперед, формування ключових для дитини допубертатного періоду рис характеру:*

- ❖ допитливості;
- ❖ сумлінності;
- ❖ наполегливості;
- ❖ витривалості;
- ❖ упевненості (раціонального оптимізму);
- ❖ організованості (дисциплінованості);
- ❖ комунікативності (соціального інтелекту).

Найбільш важливим для дітей цього віку є моральне виховання, розвиток моральних суджень учнів. Саме на завершальному етапі дошкільного виховання дитина змінює своє ставлення до правил соціальної поведінки. Першокласник, як правило, уже не керується у вчинках правилами, що ґрунтуються виключно на його бажаннях. Ці правила бачаться йому як своєрідний моральний імператив. Від них ніхто не має права відступати, оскільки вони встановлені авторитетними для дитини особами – Богом, батьками, вчителем.

Упродовж навчання в початковій школі учні мають просунутись у своєму моральному розвитку від доморального рівня (ставлення дитини до власного вчинку визначається ставленням інших) до рівня моралі конвенціональної рольової конформності (за Л.Кольбергом), коли дитина переконана, що дотримання узятих на себе зобов'язань, загальноприйнятих норм, законослухняність – обов'язкові. Виховники зобов'язані подбати, щоб характерна для молодшого шкільного віку ініціативність не ущемлялася частим переживанням гострого почуття провини.

У молодшій школі активно застосовуються *методи спрямовані на організацію діяльності та формування навичок моральної поведінки:* вправи та привчання, переконування, приклад, вимогу. Слід враховувати, що діти молодшого шкільного віку порівняно швидко засвоюють правила поведінки на уроці, на перерві, в їдальні і т. д., однак, не маючи навичок їх використання, часто порушують ці правила. Для формування потрібних учням навичок виховники мають розробити і застосувати цілі системи вправ. Важливо створювати виховні ситуації, що мають реальний життєвий сенс, або вдаватися до ігрових методів, поступово (по класах) ускладнюючи завдання для вихованців.

Привчаючи учнів до тих чи інших правил поведінки, важливо використовувати переважно *позитивні* (прохання, вияви довіри, схвалення) або *нейтральні* (порада, натяк, умова) *вимоги*. Діти молодшого шкільного віку старанні та працелюбні, тож

часте використання негативної вимоги (осуд, недовіра, погроза) сприятиме формуванню у них комплексу неповноцінності. Про це, зокрема, писав О.Духнович: «Дитина є в собі м'яке створіння, серденько в неї легко приймаюче, або все приймаюче, і м'яке буває, як віск, котрий відбиває образ притиснутої до нього печатки».

Соціально-психологічні особливості учнів молодшої школи визначають також специфіку оцінювання їхньої вихованості (поведінки). У початковій школі повинні превалювати не емоційні, а логічні, описові оцінки (факт - судження). Доцільно також регулярно висловлювати (усно і письмово) судження - прогнози про здібності, потенційну обдарованість учнів. У формі рекомендацій їх має почути / прочитати не лише учень, а й його батьки.

Виставляти бальну оцінку за поведінку недоцільно.

**Навчально-тематичний план
курсу козацько-лицарського виховання
на виховних годинах та групі продовженого дня**

№ за/п	Загальні теми для учнів 1 – 4 класів	Кількість годин		
		Теорія	Практика	Всього
I.	Родинний урок-презентація малого українця/україночки, нащадка козацького роду.	1	1	2
II.	Короткі відомості про історію козацтва (відповідно до вікової категорії дітей). Духовні цінності козацтва.	1	1	2
III.	Козацьке самоврядування та військові звання. Роль жінки у козацькому гурті.	1	1	2
IV.	Осередки проживання козаків, їх житло та оборонні споруди.	1	1	2
V.	Козацький одяг.	1	1	2
VI.	Козацьке військове спорядження і знаряддя праці. Тактика бою та робочий день козака.	1	1	2
VII.	Засоби пересування козаків на суші і на морі.	1	1	2
VIII.	Козацькі клейноди та нагороди.	1	1	2
IX.	Козацька їжа.	1	1	2
X.	Козацькі ігри та розваги.	1	1	2
Усього за навчальний рік у кожному класі		10	10	20

Примірна тематика практичних занять (за вибором учителя)

1. Перегляд фільмів, мультфільмів про козаків.
2. Обговорення прочитаної книжки про козаків на уроках літературного читання.
3. Відвідання музею.
4. Екскурсія місцями козацької слави.
5. Козацькі забави (естафети, ігри-розваги, інтелектуальні ігри, рольові).
6. Участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» (Джура»).
7. Приготування козацької страви (куліш, саламаха, тетеря, щерба, узвар).
8. Виготовлення макетів козацьких кораблів, зброї, житла на уроках трудового навчання.
9. Розмальовка та виготовлення зразків козацького одягу, створення ляльки-козачка, ляльки-козачки, конкурс малюнків на козацьку тематику на уроках образотворчого мистецтва, трудового навчання.
10. Вивчення козацької молитви на уроках християнської етики.
11. Вивчення козацької пісні на уроках музики.
12. Конкурс на кращого читця віршів про козацтво.
13. Зустріч із кобзарем, лірником, бандуристом.
14. Вивчення козацьких танців (гопак, тропак) .
15. Заморочки з козацької бочки (розв'язування задач на козацьку тематику на уроках математики).
16. Виготовлення словничка чи фотоальбому козацьких термінів.
17. Збір легенд та розповідей про козаків на території свого краю (на уроках літературного читання).
18. Вивчення прислів'їв та приказок про козаків (на уроках літературного читання).
19. Випуск козацької стіннівки.

Зміст навчання в початковій школі³

Планування виховних годин та практичних занять на групі продовженого дня
2 год. в місяць

1 клас

№ за/п	Тема, текст (вір), ідея	Час на опрацювання	Рекомендовані методи	Результати опрацювання: знання, уміння, ставлення	Дата проведення
I. Родинний урок-презентація малого українця/україночки, нащадка козацького роду.					

³ Кожна тема містить спочатку теоретичне, а далі практичне заняття. Як правило, практичні заняття проводяться на групі продовженого дня.

1	Ми маленькі українці, ми майбутні козачата, Україна – наша мати.	ВГ ⁴	Розповідь, бесіда, розмальовка, вікторина, пісня про козачат, картинки про козаків, сімейні світлина, фотоальбоми, розповіді батьків, гра «Незвичайне у звичайному».	Поверхнєве розуміння понять: сім'я, родина, Батьківщина, предки, козачатко, нащадки. Уміння: ✓ стисло розповісти про свою родину та Батьківщину; ✓ прочитати напам'ять поезії про сім'ю, родину, рідний край, Україну. Вдячність батькам , які привели учня на світ. Захоплення дивами природи та історії України. Бажання дізнатися про своїх предків.	Вересень
2	Вивчення напам'ять віршів про маленьких українців, родину, сім'ю, рідний край, Батьківщину (добірка віршів - від вчителя, вибір вірша – за учнем).	ГПД ⁵	Гра «Станьте в коло», «Заховалось слово».		Вересень

II. Короткі відомості про історію козацтва (відповідно до вікової категорії дітей). Духовні цінності козацтва.

3.	Гей козак, козаченько – хоробре серденько.	ВГ	Мандрівка стежками пані Історії.	Поверхнєве розуміння понять: історія, козак, християнська віра, молитва, характер. Уміння: ✓ стисло розповісти про козаків, їх зовнішній вигляд та риси характеру; ✓ серед зображень знаходити та впізнавати козака; ✓ визначати за зображеннями на козацьку тематику рис характеру козаків. Бажання сформувати у себе ті ж риси характеру, що й у козаків.	Жовтень
4	Розмальовки картинок із зображенням козаків.	ГПД	Перегляд картинок із зображенням козаків. Перегляд мультфільму про козаків (на розсуд учителя).		Жовтень
	Участь у святі Покрови Пресвятої Богородиці.		Привчання учнів до правильної поведінки на святі.	Знання правил поведінки на святі Пресвятої Покрови.	14 жовтня

III. Козацьке самоврядування та військові звання. Роль жінки у козацькому гурті.

⁴ Тут і далі ВГ – виховна година

⁵ Тут і далі ГПД – група продовженого дня.

5	Без доброго командира немає війська	ВГ	Рольова сюжетна гра «Хитра вікторина про слова».	Розуміння понять: керівник, посадовець, кошовий (курінний) отаман, гетьман, писар.	Листопад
6	Розмальовки зображень, спроба писати гусячим пером.	ГПД	Перегляд фото та відеоматеріалів	Уміння: ✓ пояснити призначення керівників та посадовців; ✓ підібрати синоніми до слів «керівник» та «посадовець»; ✓ назвати ключові посадові обов'язки гетьмана, кошового та курінного отамана, писаря; ✓ розмалювати зображення посадовців козацького війська; ✓ писати гусячим пером. Повага до керівників -осіб, яким довірено приймати рішення. Бажання бути висуненим на роль керівника.	Листопад

IV. Осередки проживання козаків, їх житло та оборонні споруди.

7	Запорізька Січ - колиска козацького роду.	ВГ	Заочна екскурсія на Запорізьку Січ (зображення).	Розуміння понять: рів, вал, паля, частокіл, церква, курінь, майдан.	Грудень
8	Курінь.	ГПД	Перегляд фото- та відеоматеріалів про Запорізьку Січ. Виготовлення макету козацького куреня.	Уміння: ✓ стисло розповісти про облаштування Січі; ✓ описати козацький курінь, спосіб його створення; ✓ зобразити на папері курінь (виготовити його макет із підручного матеріалу).	Грудень

V. Козацький одяг та його виготовлення.

9.	Одягнувся спозаранку козачок у вишиванку.	ВГ	Бесіда, ілюстрація, перегляд презентації.	Розуміння понять: жупан, сорочка, шаровари, пояс, чоботи, шапка, шлик,спідниця, запaska, дівочий вінок. Уміння: ✓ розпізнавати основний козацький одяг; ✓ перечислити предмети козацького одягу, стисло розповісти , як одягався козак (козачка); ✓ розмалювати розмальовку . Бажання одягатися у вишивану сорочку. Прагнення здобути право носити прийняті у школі елементи одягу та інші відзнаки козачат.	Січень
10.	Кольорова козакові є обнова <i>Жупан, сорочка, гарний шлик – Це лицарський святковий лик – Ще поясок шовковий, Парадні все обнови.</i>	ГПД	Розмальовки з козацьким одягом. Перегляд фото- та відеоматеріалів.		Січень

VI. Козацьке військове спорядження і знаряддя праці. Тактика бою та робочий день козака.

11.	Козакові шабля - сестриця	ВГ	Розповідь, коментоване читання, перегляд кінофільму	Розуміння понять: зброя, ніж, спис, шабля. Уміння: ✓ розпізнавати види козацької зброї; ✓ розповідати про їх застосування; ✓ виготовити із підручного матеріалу іграшкові шабельку, спис (пластилін, дерев'яна рейка тощо) Обережність у поводженні із зброєю та засобами виготовлення її іграшкового варіанту (ніж, сокира, пила тощо)	Лютий
12.	Військове спорядження козацтва.	ГПД	Перегляд фото та відеоматеріалів про козацькі шаблі, списи.		Лютий

VII. Засоби пересування козаків на суші і на морі у минулому та сьогодні.

13	Кінь – бойовий товариш козака	ВГ	Перегляд фото- та відеоматеріалів, бесіда, розповідь.	Розуміння понять: бойовий кінь, упряж, сідло, попона, стремена, вуздечка. Уміння: ✓ розповісти про те, яких коней і як використовували козаки; ✓ пояснити значення прислів'я «Козаку кінь себе дорожче». ✓ правильно зробити розмальовку козака на коні. Турбота про тварин, які приносять користь та радість людям.	Березень
14	«Вершники»	ГПД	Обговорення розмальовок: козак на коні. Гра «Вершники»		Березень

VIII. Козацькі клейноди та нагороди.

15	«До булави треба голови»	ВГ	Бесіда. Розповідь. Перегляд презентації, фото, відео, розмальовки.	Розуміння понять: символи влади, булава, бунчук, печать. Уміння: ✓ розпізнати булаву, бунчук та печать; ✓ пояснити призначення знаків (символів) влади; ✓ встановити , де і коли сьогодні використовуються булава, бунчук (штандарт президента України), печать. Дотримуватись правил поведінки, що засвідчують пошану до символів влади і держави.	Квітень
16	Гра-вікторина «Булава і розумна голова»	ГПД	Гра-вікторина «Булава і розумна голова»		Квітень

IX. Козацька їжа.

17	Столику – накрійся!	ВГ	Бесіда. Розповідь. Гра «Столику, накрійся».	Розуміти поняття: покуття, козацька їжа, узвар.	Травень
18	Приготування козацької їжі	ГПД	Приготування козацького традиційного узвару у гаю, на галявині під час екскурсії.	Уміння: ✓ назвати складники узвару; ✓ сформулювати рецепт узвару; ✓ розповісти, як і коли козаки готували узвар; ✓ приготувати узвар. Насолода від споживання козацької їжі. Бажання самостійно готувати узвар.	Травень
Х. Козацькі ігри та розваги.					
19	У здоровому тілі – здоровий дух	Навчальна практика	Бесіда. Вивчення правил козацьких ігор. Проведення козацької гри (за вибором учителя. Див. додаток «Козацькі ігри»)	Поверхнєве розуміння понять: здорове тіло, здоровий дух (<i>подих, сила волі</i>), козацькі ігри та забави. Уміння: ✓ назвати прислів'я та приказки про здоров'я; ✓ перелічити козацькі ігри; ✓ назвати правила козацької гри (<i>запропонованої вчителем</i>); ✓ гратися у козацькі ігри. Задоволення від участі у козацьких іграх. Бажання розвивати тілесні сили та силу духу для перемоги у грі.	Червень
20	Козацька естафета	Навчальна практика	Козацька естафета (<i>за вибором учнів</i>).	Задоволення від участі у козацьких іграх. Бажання розвивати тілесні сили та силу духу для перемоги у грі.	Червень

Усього 20 год.

2 клас

№ за/п	Тема, текст (твір), ідея	Час на опрацювання	Рекомендовані методи	Результати опрацювання: знання, уміння, ставлення	Дата проведення
I. Родинний урок-презентація малого українця/україночки, нащадка козацького роду.					
1	Ми діти козацького роду.	ВГ ⁶	Бесіда, перегляд відео, гра «Станьмо в коло друзі», розповідь у колі про себе та про родину.	Поверхнєве розуміння понять: родина, рід, Батьківщина, захисник. Уміння: ✓ стисло розповісти про себе та свою родину; ✓ пояснити, хто такі козаки; ✓ прочитати (напам'ять) вірш про захисників Батьківщини; ✓ назвати групи захисників Вітчизни та рідного краю (козаки, усури, бійці УПА, воїни - учасники АТО) ✓ встановити мотиви захищати Батьківщину. Вдячність предкам , які захищали Батьківщину. Захоплення мужністю та подвигами захисників України. Бажання дізнатися більше про своїх предків, родичів, які захищали Батьківщину.	Вересень
2	Де козак, там і слава (добірка віршів - від вчителя, вибір вірша – за учнем).	ГПД ⁷	Вивчення вірша про козаків, інших захисників Батьківщини. Підготовка до участі у святі Покрови Пресвятої Богородиці.		Вересень
II. Короткі відомості про історію козацтва (відповідно до вікової категорії дітей). Духовні цінності козацтва.					

⁶ Тут і далі ВГ – виховна година

⁷ Тут і далі ГПД – група продовженого дня.

3.	Козацькому роду нема переводу	ВГ	Слухання пісні, бесіда, перегляд відео, вікторина тощо.	Поверхнєве розуміння понять: козацтво, історія козацтва, християнська віра, молитва. Уміння: ✓ прочитати (напам'ять) молитву до пресвятої Богородиці; ✓ стисло розповісти про походження козацтва; ✓ стисло описати спосіб життя козаків; ✓ визначати заняття та погляди козаків. Бажання сформувані у себе таке ж ставлення до Бога, українців, Батьківщини, що й у козаків.	Жовтень
4	Підготовка до участі у святі Покрови (виконання учнями доручень організаторів свята).	ГПД	Вивчення козацьких молитов (<i>добірка – за вчителем, вибір – за учнями</i>).		Жовтень
	Участь у святі Покрови Пресвятої Богородиці.				Жовтень
ІІІ. Козацьке самоврядування та військові звання. Роль жінки у козацькому гурті.					

5	Терпи, козаче, отаманом будеш	ВГ	Слухання пісень про козаків, розповідь, бесіда, перегляд зображень, фото та відеоматеріалів.	Розуміння понять: керівник, посадовець, розпорядження, отаман, осавул, обозний, скарбник, довбиш, джура.	Листопад
6	Яким має бути отаман?	ГПД	Розмальовки, малюнки. Робота в групах.	Уміння: ✓ пояснити вимоги до керівників-посадовців; ✓ назвати якості добрих керівників-посадовців; ✓ розрізняти (за описом) посадові обов'язки осавула, обозного, скарбника, довбиша, джури; ✓ назвати покарання за невиконання посадовцями своїх обов'язків, за невиконання козаками розпоряджень посадовців. Повага до посадовців , які добросовісно виконують свої обов'язки. Бажання сумлінно виконувати посадові обов'язки у класі.	Листопад
IV. Осередки проживання козаків, їх житло та оборонні споруди.					

7	На козацькому хуторі.	ВГ	Бесіда, уявна мандрівка на козацький зимівник (перегляд зображень).	Розуміння понять: бурдюг, зимівник, хутір, риболовецький та мисливський промисли. Уміння: ✓ показати на сучасній карті, де розташовувалися Запорозькі Вольності; ✓ стисло розповісти про козацький зимівник (хутір); ✓ описати козацький бурдюг, технологію його створення; ✓ розпізнати «бурдюг», скласти із пазлів його зображення. Бажання дізнатись більше про повсякденне життя та побут козаків. Визнання ризиків козацького способу життя.	Грудень
8	Бурдюги та зимівники.	ГПД	Перегляд фото- та відеоматеріалів про козацьке житло, хутір Суботів. Виготовлення макету козацького житла: бурдюга чи зимівника (рішення приймає учитель)		Грудень
V. Козацький одяг та його виготовлення.					

9.	Щоденний одяг козаків та козачок.	ВГ	Слухання пісень, перегляд зображень, гра «Одягнемо козачка»	Розуміння понять: чуб (оселедець) жупан, сюртук, сорочка, шаровари, личаки, шапка; коса, спідниця, запаска, хустка, очіпок. Уміння: ✓ перечислити предмети козацького одягу, стисло розповісти , як одягався козак (козачка) на щодень; ✓ переказувати легенди про козацький чуб; ✓ одягати ляльку-козачка в щоденний одяг козака. Бажання мати козацький одяг (не лише вишивану сорочку). Прагнення здобути право носити прийняті у школі елементи одягу та інші відзнаки козачат.	Січень
10.	Кольорова козакові є обнова.	ГПД	Малюнки і розмальовки з козацьким одягом. Перегляд фото та відео матеріалів. Пошиття елементів одягу для ляльки-козачка.		Січень

VI. Козацьке військово спорядження і знаряддя праці. Тактика бою та робочий день козака.

11.	Сміливого куля не бере	ВГ	Перегляд зображень, відео-презентації, розповідь учителя Гра «Козацькі стрілялки» Попадання в ціль кульками із пластиліну, мішечками, наповненими піском	Розуміння понять: зброя, лук, пістоль, рушниця, гармата. Уміння: ✓ розпізнати види козацької зброї; ✓ розповісти про їх застосування; ✓ виготовити із пластиліну (глини) сувенірні гармату, пістоль, рушницю. Обережність у поводженні із зброєю. Захоплення майстерністю козаків у володінні зброєю.	Лютий
12.	Військово спорядження козацтва.	ГПД	Виготовлення з пластиліну (глини) міні-пістоля, рушниці, гармати <i>або</i> козака, озброєного шаблею, пістолем, рушницею, гарматний розрахунок (обслуговування).		Лютий
	Львівський музей зброї «Арсенал»		Екскурсія (якщо є така можливість) або	Дотримання (знання) правил поведінки в музеї	Лютий

			презентація експозиції музею		
VII. Засоби пересування козаків на суші і на морі у минулому та сьогодні.					
13	Як козаки у похід ходили.	ВГ	Перегляд зображень, відео, розповідь вчителя, читання текстів, використання розмальовок	Розуміння понять: лицарські обладунки, похід, віз, козацький табір, бойовий товариш (побратим). Уміння: ✓ розповісти про те, як козаки ішли походом та ставали табором; ✓ перелічити, що козаки брали з собою у похід; ✓ зібрати прислів'я про поведінку козаків, їх ставлення до зброї, коня, битви, один до одного; ✓ схематично зобразити (намалювати, виліпити і правильно розташувати) колону козаків та козацький табір. Бажання діяти разом та захищати один одного. Визнання потреби організувати будь-яку справу. Визнання цінності дружби (побратимства).	Березень
14	Козацький табір.	ГПД	Створення малюнку (ліпка з пластиліну) пішого козака, кінного козака, воза з гарматою, козацького табору (вибір за учнем). Робота у групі. Схематичне зображення розміщення козаків у поході, козацького табору.		Березень
VIII. Козацькі клейноди та нагороди.					

15	Козацькі військові інструменти.	ВГ	Розповідь. Бесіда. Перегляд фото та малюнків козацьких хоругв, відео «Звук литаврів», запис Запорозького маршу (Є.Адамцевич, В.Гуцал).	Розуміння понять: символи влади, козацькі клейноди, литаври (тулумбаси, набат), сурми, пищалки, комишина, полкова музика. Уміння: ✓ розпізнати литаври та інші інструменти козацьких часів; ✓ пояснити призначення литаврів, роль полкової музики; ✓ встановити, де і коли сьогодні використовуються інструменти, прототипом яких була полкова музика (військовий оркестр). Визнавати значення музики для військової справи. Із насолодою слухати музику та пісні, так чи інакше пов'язані з козацтвом.	Квітень
16	Народна музика козацьких часів.	ГПД	Екскурсія до поважних сільських музик, запрошення до школи народного музиканта (скрипаля, дрімбала, трембітаря тощо).		Квітень
ІХ. Козацька їжа.					
17	Без каші обід – сирота!	ВГ	Перегляд зображень. Бесіда-розповідь. Гра «Хто швидше», Гра «Наваримо каші».	Розуміти поняття: каша, саламаха, тетеря, куліш. Уміння: ✓ назвати складники каші-тетері; ✓ сформулювати рецепт приготування тетері; ✓ розповісти, як і коли козаки готували тетерю; ✓ приготувати тетерю. Бажання споживати повсякденну козацьку їжу. Бажання самостійно готувати різноманітні каші.	Травень
18	Застілля по-козацьки.	ГПД	Приготування козацької традиційної тетері на екскурсії в польових умовах (із запрошенням батьків, бабусь, дідусів).		Травень

Х. Козацькі ігри та розваги.					
19	Упіймав не упіймав, а погнатись можна	Навчальна практика	Розповідь про розваги козаків, перегляд мультфільму, зображень. Проведення козацької гри (за вибором учителя. Див. додаток «Козацькі ігри»)	Поверхнєве розуміння понять: здоровий дух (витримка, сила волі), козацькі розваги (гопак, кулачний бій та інші). Уміння: ✓ підібрати та переказати прислів'я та приказки про здоров'я; ✓ перелічити козацькі розваги; ✓ сформулювати правила козацької гри (запропонованої вчителем); ✓ гратися у козацькі ігри. Задоволення від участі у козацьких іграх. Бажання розвивати тілесні сили та силу духу для перемоги у грі.	Червень
20	Козацькі ігри та розваги на шкільному подвір'ї.	Навчальна практика	Гра «Козацька естафета» (за вибором учнів).		Червень

Усього: 20 год.

3 клас

№ за/п	Тема, текст (вір), ідея	Час на опрацювання	Рекомендовані методи	Результати опрацювання: знання, уміння, ставлення	Дата проведення
І. Родинний урок-презентація малого українця/україночки, нащадка козацького роду.					

1	Я хочу стати козачатком. (На основі уроків, розроблених Р.Голлобом та В.Вайдінгером ⁸).	ВГ ⁹	Бесіда. Самостійна робота та робота у групі (підбір знаків, що символізують якості, здібності та уміння учня).	Поверхнєве розуміння понять: козачатко, герб, гасло (девіз). Уміння: ✓ стисло розповісти про свої якості, здібності та вміння; ✓ пояснити , хто такі козачата; ✓ підібрати символи , з допомогою яких можна представити себе; ✓ порівняти якості, здібності та уміння один одного (вказати спільне та відмінне) ✓ створити символіку (герб, девіз) свого класу. Почуття гідності та гордості за себе і за однокласників. Визнання індивідуальних і гендерних відмінностей нормою. Визнання переваг належності до групи (курень, загону, класу). Бажання дотримуватися обов'язків , пов'язаних зі статусом козачати.	Вересень
2	Символіка нашого козацького куреня (загону, класу) (формат герба - від вчителя, змістове наповнення – за учнями).	ГПД ¹⁰	Робота в групах. Мозковий штурм. Дискусія.		Вересень
II. Короткі відомості про історію козацтва (відповідно до вікової категорії дітей). Духовні цінності козацтва.					

⁸ Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини/ Р.Голлоб, В.Вайдінгер. Перекл. з англ. та адаптація О.В.Овчарук. – Київ: Основа, 2011. Т.ІІ. 164 с. – С.18-25.

⁹ Тут і далі ВГ – виховна година

¹⁰ Тут і далі ГПД – група продовженого дня.

3.	Обряди та звичаї запорозьких козаків (На основі уроків, розроблених Р.Голлобом та В.Вайдінгером ¹¹).	ВГ	Розповідь (коментоване читання) про обряди посвяти у козаки, вибори отамана, козацьку Раду та інші (на вибір учителя). Гра «Вгадай мої правила». Мозковий штурм «Чому нам потрібні правила». Рольова гра (недотримання правил та можливі наслідки). Робота в групах для формулювання правил, яких повинні дотримуватись козачата.	Поверхнєве розуміння понять: молодик, випробування, Рада, вибори, побратимство, правила. Уміння: ✓ прочитати (напам'ять) молитву до пресвятої Богородиці, присягу козачати; ✓ стисло розповісти про звичаї запорозьких козаків, обряд побратимства та обряди посвяти у молодики, в отамани; ✓ пояснити необхідність встановлення та дотримання правил поведінки; ✓ визначити правила поведінки козачат; ✓ діяти за ритуалом прийняття присяги. Бажання дотримуватися правил поведінки козачати; Почуття гідності та гордості за себе і своїх однокласників – козачат.	Жовтень
4	Підготовка до участі у святі Покрови (підготовка учнів до посвяти у козачата).	ГПД	Вивчення правил поведінки козачат, алгоритму посвяти у козачата та тексту козацької присяги.		Жовтень
	Участь у святі Покрови Пресвятої Богородиці.		Дотримання алгоритму ритуалу прийняття присяги козачати.		Жовтень
III. Козацьке самоврядування та військові звання. Роль жінки у козацькому гурті.					

¹¹ Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини/ Р.Голлоб, В.Вайдінгер. Перекл. з англ. та адаптація О.В.Овчарук. – Київ: Основа, 2011. Т.ІІ. 164 с. – С.58-63.

5	Добрий козак баче, де отаман скаче (На основі уроків, розроблених Р.Голлобом та В.Вайдінгером ¹²).	ВГ	Розповідь вчителя або коментоване читання (<i>козацьке самоврядування</i>). Самостійна робота та робота у групах. Дискусія.	Розуміння понять: козацьке коло (рада), отаман (курень, загону, класу), обов'язок, відповідальність, вибори, голосування (відкрите, таємне). Уміння:	Листопад
6	До булави треба й голови	ГПД	Робота в групах. Рольова гра «Вибори» Гра «Зашифровані козаки». ¹³	✓ організувати вибори; ✓ пояснити вимоги до роботи (повноваження) отамана (класу-курень) ; ✓ назвати якості доброго отамана; ✓ розрізнити права та обов'язки отамана і козачат; ✓ визначити кару за невиконання отаманом своїх обов'язків (повноважень), за невиконання козачками курень розпоряджень отамана. Визнання необхідності неухильно дотримуватись процедури виборів; Готовність узяти на себе відповідальність за організацію життя класу-курень. Бажання сумлінно виконувати обов'язки козачати.	Листопад
IV. Осередки проживання козаків, їх житло та оборонні споруди.					

¹² Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини/ Р.Голлоб, В.Вайдінгер. Перекл. з англ. та адаптація О.В.Овчарук. – Київ: Основа, 2011. Т.ІІ. – С.68-74.

¹³ Про що ця гра?

7	Січ – центр запорозького козацтва	ВГ	Уявна мандрівка землями Запорозжя, січовою фортецею на острові Хортиця, відвідина січової школи (коментований перегляд зображень або відеофільму).	Розуміння понять: Січ, паланка, фортеця, вежа, брама, пушкаря, січова школа, передмістя, ремесла, промисли, реконструкція. Уміння: ✓ показати на сучасній карті, де розташовувалися Запорозькі Вольності; ✓ стисло розповісти про козацьку фортецю - січ; ✓ описати січову школу; ✓ перелічити предмети, які вивчалися у січовій школі; ✓ скласти пазли у зображення історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» на о. Хортиця. Бажання дізнатись більше про облаштування Січі та тактику захисту, яку використовували запорожці. Визнання спільної відповідальності за безпеку життєдіяльності.	Грудень
8	Реконструкція Запорозької Січі.	ГПД	Робота в групах: а) складання пазлів зображення історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» на о. Хортиця або б) виготовлення макету Січі. (матеріал обирає вчитель)		Грудень

V. Козацький одяг та його виготовлення.

9.	Святковий одяг козаків та козачок.	ВГ	Бесіда-розповідь. Перегляд малюнків та фото з козацьким святковим одягом. Гра «Силуети».	Розуміння понять: кунтуш, опанча, шлик,намітка, дукачі та монисто, модель. Уміння: ✓ перечислити предмети козацького святкового одягу, стисло розповісти , як одягався козак (козачка) на свято; ✓ перечислити матеріали , з яких виготовлявся святковий козацький одяг та країни, звідки ці матеріали привозили; ✓ розповісти , як і чим оздоблювався козацький святковий одяг; ✓ створити паперову ляльку козачка/козачки; ✓ вирізати для ляльки елементи святкового одягу козака/козачки. Бажання мати козацький одяг (<i>не лише вишивану сорочку</i>). Почуття гідності та гордості за набуття права носити прийняті у школі елементи одягу та інші відзнаки козачат.	Січень
10.	Моделювання святкового козацького одягу.	ГПД	Створення паперової ляльки – козачка/козачки. Вирізання зразків одягу для ляльки.		Січень
VI. Козацьке військове спорядження і знаряддя праці. Тактика бою та робочий день козака.					

11.	Праця чоловіка годує, а лінь марнує.	ВГ	Перегляд зображень, презентації, розповідь учителя (повідомлення учнів) про заняття, знаряддя праці та робочий день козака і козачки.	Розуміння понять: знаряддя праці, сокира, плуг, коса, куделя, веретено; ремесло, тесля, стельмах, коваль, зброяр, кожум'яка, швець, бондар, ткаля; промисли, мисливство, рибальство, бджільництво. Уміння: ✓ розпізнати знаряддя праці козаків та козачок, види занять козаків; ✓ розповісти про застосування знарядь праці та технології виробництва (<i>на вибір</i>); ✓ намалювати (виготовити аплікації) козаків/козачок за їхніми заняттями. Сумлінне ознайомлення з експозицією музею. Захоплення працелюбністю козацьких родин.	Лютий
12.	Робочий день козацької родини.	ГПД	Створення ілюстрацій до розповіді про козацьке господарство. Рольова гра «Екскурсивод»		Лютий
	Львівський музей етнографії та художніх промислів. <i>або</i> Шкільний музей (світлиця)		Екскурсія (<i>якщо є така можливість</i>) або презентація експозиції	Дотримання (знання) правил ознайомлення з музейною експозицією.	Лютий
VII. Засоби пересування козаків на суші і на морі у минулому та сьогодні.					

13	Кидай сани, бери віз, та й поїдем по рогіз.	ВГ	Заочна мандрівка з чумаками на Запорізьку Січ. Перегляд зображень чумацьких та сучасних хур. Настільна гра «Хто швидше домандрує». Гра «Помалу їдь – далі заїдеш».	Розуміння понять: торгівля, товар, чумак, віз (мажа, підвода, фіра), сани, очерет (рогіз), хура (валка), ярмо, дишло, голоблі, віл. Уміння: ✓ розповісти про те, як козаки торгували і чумакували; ✓ перелічити , що козаки брали з собою у дорогу; ✓ зібрати оповіді про чумакування та торгівлю; ✓ намалювати (зліпити, скласти з пазлів) чумацьку валку. Визнання потреби обміну товарами (ведення торгівлі). Осуд брехні, обману, обважування покупця. Бажання торгувати чесно. Визнання цінності спільного ведення справи (господарської співпраці).	Березень
14	Чумацька валка.	ГПД	Перегляд фото та відео матеріалів пов'язаних із козацькими видами транспорту. Створення малюнку (ліпка з пластиліну, складання з пазлів) чумацької валки. <i>або</i> Екскурсія до господаря, у якого є коні та віз. Спостереження за доглядом коня, конструкцією воза.		Березень
VIII. Козацькі клейноди та нагороди.					

15	Символ влади курінного - пернач	ВГ	Групова презентація. Бесіда. Гра «Відгадай, хто головний».	Розуміння понять: символи влади, козацькі клейноди, пернач, полковник, отаманщина (боротьба за пернач), інтерес, активність, відповідальність, безвідповідальність. Уміння: ✓ розпізнати особисті та спільні інтереси; ✓ пояснити призначення пернача, загрози боротьби за пернач; ✓ висунути ініціативу ; ✓ обґрунтувати (аргументувати) пропозиції; ✓ спланувати роботу у спільних інтересах. Визнавати , що школа не тільки місце навчання, а й життєвий простір. Визнавати потребу узяти на себе відповідальність за стан класу та відносини у курені (команді, класі). Осуд безвідповідальних (шкідливих для куреня, школи) ініціатив та дій	Квітень
16	Терпи козаче, отаманом будеш	ГПД	Робота в групах. Планування спільної справи (<i>виховної справи</i>).		Квітень
ІХ. Козацька їжа.					

17	Соломаха – затирала, затремо — поїмо	ВГ	Бесіда-розповідь. Гра «Віриш - не віриш»	Розуміти поняття: саламаха, м'ясна саламаха, тісто, козацький обід. Уміння: ✓ назвати складники саламахи; ✓ сформулювати рецепт приготування саламахи; ✓ розповісти , як і коли козаки готували саламаху; ✓ приготувати саламаху. Насолода від споживання козацької їжі. Бажання самостійно готувати саламаху та інші блюда з тіста.	Травень
18	Застілля по-козацьки.	ГПД	Приготування козацької саламахи. Гра – вікторина «Смак»		Травень
Х. Козацькі ігри та розваги.					

19	Хто співає, той журбу проганяє	Навчальна практика	Зустріч з кобзарем, лірником чи бандуристом. Прослуховування козацьких пісень (за вибором учителя)	Поверхнєве розуміння понять: козацька пісня, кобза, ліра, бандура, торбан. Уміння: ✓ назвати козацькі пісні; ✓ назвати козацькі музичні інструменти; ✓ виконувати козацькі пісні; ✓ перелічити козацькі розваги; ✓ сформулювати правила козацької гри (обраної учнями); ✓ гратися у козацькі ігри. Бажання слухати та співати народних пісень. Насолода від виконання козацьких пісень. Задоволення від участі у козацьких іграх. Бажання розвивати тілесні сили та силу духу для перемоги у грі.	Червень
20	Козацькі ігри та розваги на шкільному подвір'ї.	Навчальна практика	Гра «Козацька естафета» (за вибором учнів).	Бажання слухати та співати народних пісень. Насолода від виконання козацьких пісень. Задоволення від участі у козацьких іграх. Бажання розвивати тілесні сили та силу духу для перемоги у грі.	Червень

Усього: 20 год.

4 клас

№ за/п	Тема, текст (твір), ідея	Час на опрацювання	Рекомендовані методи	Результати опрацювання: знання, уміння, ставлення	Дата проведення
I. Родинний урок-презентація малого українця/україночки, нащадка козацького роду.					

1	Пам'ятаю, що я - Людина. (На основі уроків, розроблених Р.Голлобом та В.Вайдінгером ¹⁴).	ВГ ¹⁵	Бесіда. Самостійна робота та робота у групі (підбір зображень, що символізують бажання і потреби учня). Дискусія. Презентація вчителя з історії прав людини.	Поверхнєве розуміння понять: людина, права людини, Конвенція ООН про права дитини (1989), громадянин України, бажання, потреби, дослідження, інтерв'ю. Уміння: ✓ розкрити свої права як людини (дитини); ✓ пояснити , хто такі українці; ✓ класифікувати зображення на такі, що відображають особисті бажання та потреби дитини; ✓ брати інтерв'ю на задану тему; ✓ порівняти судження дорослих та дітей про стан дотримання у громаді прав людини (вказати спільне та відмінне) ✓ створити презентацію результатів дослідження. Почуття гідності як людини та громадянина України. Визнання необхідності дотримання прав людини (дитини). Визнання переваг належності до спільноти українців – громадян України. Бажання відстоювати свої права у разі потреби.	Вересень
2	Дослідження з прав людини. (технологія дослідження - від вчителя, планування та виконання – за учнями).	ГПД ¹⁶	Дослідження щодо ставлення, знання та дотримання прав людини (на занятті учні знайомляться з технологією дослідження, проводять його самостійно у позанавчальний час). Презентація учнями результатів дослідження щодо прав людини (через тиждень після початку дослідження).		Вересень

¹⁴ Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини/ Р.Голлоб, В.Вайдінгер. Перекл. з англ. та адаптація О.В.Овчарук. – Київ: Основа, 2011. Т.ІІ. 164 с. – С.90 -98.

¹⁵ Тут і далі ВГ – виховна година

¹⁶ Тут і далі ГПД – група продовженого дня.

II. Короткі відомості про історію козацтва (відповідно до вікової категорії дітей). Духовні цінності козацтва.

3.	Слава козацька не вмере, не загине...	ВГ	Уявна подорож місцями козацьких битв та походів Європою (з використанням сучасної політичної або фізичної карти Європи). Розповідь (коментоване читання) про переможний похід/ битву козаків (на вибір учителя) Фронтальна бесіда про перемоги та подвиги українських воїнів – спадкоємців козацької слави. Встановлення місцезнаходження на карті названих учнями переможних битв, подвигів.	Поверхнєве розуміння понять: похід, битва, подвиг, перемога. Уміння: ✓ прочитати (напам'ять) молитву до пресвятої Богородиці; ✓ стисло розповісти про перемоги і подвиги козацтва та українських воїнів - його спадкоємців; ✓ визначити мотиви подвигу козаків та спадкоємців козацької слави; ✓ діяти за ритуалом свята.	Жовтень
4	Підготовка до участі у святі Покрови.	ГПД	Звіт отамана куреня (класу) про виконання своїх посадових обов'язків.	Бажання мужньо боронити Вітчизну, вчинити подвиг; Почуття гідності та гордості за козацат як за спадкоємців козацької слави.	Жовтень
	Участь у святі Покрови Пресвятої Богородиці.		Дотримання ритуалів свята.		Жовтень

III. Козацьке самоврядування та військові звання. Роль жінки у козацькому гурті.

5	То не козак, що отаманом не хоче бути	ВГ	Перегляд зображень осіб, що займають різні посади та мають військові звання. Мозковий штурм. Розповідь вчителя або коментоване читання тексту про роль жінки у козаків та в утвореннях спадкоємців козацької слави. Робота в групах. Самостійна робота. Дискусія. Інструктаж щодо створення міні-презентації теми.	Розуміння понять: служба, кар'єра, джура, товмач, шафар, характерник, хорунжий. Уміння: ✓ пояснити потребу війська у званнях; ✓ визначити загальні критерії підвищення у посаді; ✓ розкрити обов'язки джури, товмача, хорунжого, осавула; ✓ встановити причини того, що окремі жінки займали посади і мали звання у війську; ✓ пояснити, хто такі козаки-характерники; ✓ назвати військові звання ЗСУ; ✓ презентувати результати дослідження. Готовність виконувати доручене та відповідати за якість виконання. Визнання справедливості просування по службі тих, хто відповідає критеріям підвищення у посаді; Осуд кумівства та інших нечесних способів кар'єрного зростання.	Листопад
6	Служба у ЗСУ (військові звання і посади)	ГПД	Конкурс на кращу міні-презентацію теми «Військові звання і посади у ЗСУ» (колективні роботи).	Готовність виконувати доручене та відповідати за якість виконання. Визнання справедливості просування по службі тих, хто відповідає критеріям підвищення у посаді; Осуд кумівства та інших нечесних способів кар'єрного зростання.	Листопад
IV. Осередки проживання козаків, їх житло та оборонні споруди.					

7	Січовики чи городовики, а усе ж козаки	ВГ	Уявна мандрівка землями України, на яких у середині 17 ст. утвердився козацький устрій та виникла козацька держава (Військо Запорозьке). Пояснення технології створення медіа продукту, який відображатиме зв'язок козацької і сучасної України(конкретну тему вибирають учні).	Розуміння понять: городовики, січовики, козацька держава, Військо Запорозьке, Військо Запорозьке Низове, демократія. Уміння: ✓ показати на сучасній карті територіальні межі війська Запорозького часів Б.Хмельницького (Гетьманщини), її столицю – Чигирин, Трахтемирів, осідки козацьких полків – Черкаси, Канів та інші; ✓ стисло розповісти про козацьку державу – Військо Запорозьке; ✓ порівняти ознаки держав; ✓ користуватись сучасними медіа засобами (фотоапарат, проектор слайдів, відеокамера, комп'ютер і т. д.) ✓ розробляти тематичну стіннівку (або інший медіа продукт) Бажання дізнатись більше про історію Козацької держави. Визнання зв'язків між козацькою і сучасною Україною.	Грудень
8	Україна – спадкоємиця Війська Запорозького.	ГПД	Самостійна робота. Робота в групах: а) створення стінівки «Україна – спадкоємиця Війська Запорозького» (або іншої, залежно від вибору учнів) або б) збирання та розміщення матеріалів «Україна – спадкоємиця Війська Запорозького» (або іншої, залежно від вибору учнів) на сторінці шкільного сайту.		Грудень
V. Козацький одяг та його виготовлення.					

9.	Однострій кольору хакі (елементи козацького одягу в українських одностроях).	ВГ	Розповідь про однострої УСС та армії УНР. Перегляд зображень сучасних українських одностроїв. Робота в групах. <i>або</i> Зустріч з членами «Пласту», інших організацій, що носять однострої, або з воїнами ЗСУ чи НГ, демобілізованими бійцями АТО з метою поспілкуватися про призначення та користь уніформи.	Розуміння понять: УСС, армія УНР, форма, мундир, пагони, колір хакі. Уміння: ✓ перечислити назви сучасних українських утворень, що використовують однострої; ✓ пояснити необхідність використання в одностроях кольору хакі; ✓ перечислити матеріали , з яких виготовляється сучасна уніформа; ✓ виявити елементи козацького одягу в інших українських одностроях; ✓ розповісти про однострої українських утворень (<i>індивідуальне завдання учня</i>); ✓ створити паперову ляльку козачка/ козачки; ✓ вирізати для ляльки елементи сучасних одностроїв. Визнання зв'язків між сучасним та козацьким одягом. Бажання більше дізнатися про українські утворення, які використовують уніформу. Піклування про належні учневі елементи одягу та відзнаки козачат.	Січень
10.	Українці в одностроях.	ГПД	Презентація учнями результатів виконання індивідуальних завдань на тему «Українці в одностроях». <i>або</i> Створення паперової ляльки – козачка/ козачки (у стилі народної іграшки). Вирізання елементів сучасних одностроїв для ляльки. <i>або</i> Екскурсія на підприємство, де виготовляють сучасні однострої (<i>якщо таке є поблизу</i>).		Січень
VI. Козацьке військово-спорядження і знаряддя праці. Тактика бою та робочий день козака.					

11.	Сучасна зброя (військове спорядження армійських утворень, що прийшли на зміну козацтву).	ВГ	Розповідь про військове спорядження УСС, армії УНР, ЗСУ та НГ. Перегляд зображень (презентації) військового спорядження армійських утворень, що прийшли на зміну козацтву. Робота у групах. або Зустріч з істориком, вчителем «Основ захисту Вітчизни», воїнами ЗСУ чи НГ, демобілізованими бійцями АТО з метою поспілкуватися про сучасну зброю.	Розуміння понять: штик, пістолет, автомат, кулемет, гармата, танк, літак, ракета. Уміння: ✓ розпізнати основні види сучасних озброєнь; ✓ розповісти про озброєння армійських утворень, що прийшли на зміну козацтву (на вибір); ✓ встановити відмінності у військовому спорядженні козаків, УСС, бійців армії УНР, УПА та ЗСУ. ✓ намалювати (виліпити з пластеліну, виготовити аплікації) різних видів сучасної зброї. Сумлінне ознайомлення з експозицією музею. Захоплення вогневою міццю українського війська.	Лютий
12.	Якщо завтра війна.	ГПД	Створення ілюстрацій (малюнків, аплікацій, фігурок з пластиліну) до розповіді про озброєння українського війська. Рольова гра «Екскурсовод»		Лютий
	Львівський музей зброї «Арсенал» (або інший, де представлені різні види озброєнь)		Екскурсія (якщо є така можливість) або презентація експозиції	Дотримання (знання) правил ознайомлення з музейною експозицією.	Лютий
VII. Засоби пересування козаків на суші і на морі у минулому та сьогодні.					

13	Чайка – найкращий козацький човен.	ВГ	Розповідь вчителя про морські походи козаків. Перегляд фото- та відеоматеріалів. Уявна мандрівка Дніпром на козацькій чайці.	Розуміння понять: човен, корабель, «чайка», судно, палуба, каюта, борти. Уміння: ✓ розповісти про зовнішній вигляд та ходові якості козацької чайки; ✓ перелічити, що козаки брали з собою у морський похід; ✓ зібрати оповіді про морські походи козаків; ✓ намалювати (зліпити, скласти) козацьку чайку. Визнання вправності козаків як мореплавців. Бажання набути якостей козаків-мореплавців.	Березень
14	Макет козацької чайки.	ГПД	Створення малюнку (ліпка з пластиліну, складання з деталей) козацької чайки. або Екскурсія-огляд козацької чайки (н-д, чайки «Спас», створеної у с. Раковець на Львівщині). Вивчення конструкції чайки, призначення її основних частин.		Березень

VIII. Козацькі клейноди та нагороди.

15	«Гей там на горі Січ іде, гей малиновий стяг несе».	ВГ	Перегляд (з коментарем) зображень козацьких хоругв та українських державних і військових нагород. Фронтальна бесіда. Робота в групах (визначення загальних критеріїв нагородження). Інструктаж до самостійної роботи (повідомлення про нагородженого родича або земляка). Відпрацювання ритуалів, пов'язаних з вшануванням державного прапора (прапора школи, значка куреня).	Розуміння понять: прапор (стяг), корогви (хоругви), знак(значок), орден, медаль, іменна зброя. Уміння: ✓ розпізнати козацькі хоругви; ✓ пояснити призначення прапора та хоругви; ✓ класифікувати хоругви та значки (на загальновійськові, полкові, сотенні) ✓ виконати ритуал вшанування державного прапора, хоругви; ✓ робити повідомлення з використанням медіа ресурсів; ✓ використати правила нагородження козачат; ✓ визначити (на основі критеріїв) достойних шкільної нагороди. Шанувати державні атрибути та національну символіку. Відчувати гордість за нагороджених родичів, земляків, висунутих на нагородження однокласників. Виявити гідність при проходженні процедури висунення на нагороду.	Квітень
16	Відпрацювання процедур нагородження.	ГПД	Презентація результатів самостійної роботи (повідомлення про нагородженого родича або земляка). Висунення козачат на нагородження.		Квітень
ІХ. Козацька їжа.					

17	Хоч куліш, та з перцем	ВГ	Бесіда, розповідь, перегляд відео.	Розуміти поняття: куліш, традиція, козацький обід. Уміння: ✓ підібрати прислів'я та приказки про традиційні українські страви. ✓ називати складники кулешу; ✓ сформулювати рецепт кулешу; ✓ розповісти, як і коли козаки готували куліш; ✓ приготувати куліш (на відкритому вогнищі). Насолода від споживання козацької їжі. Бажання самостійно готувати козацький куліш та інші страви на відкритому вогнищі.	Травень
18	Застілля по-козацьки.	ГПД	Приготування козацького традиційного кулешу (на відкритому вогнищі).		Травень

Х. Козацькі ігри та розваги.

19	Бий гопака, не шкодуй каблука	Навч а льна практика	Ознайомлення із елементами бойового гопака, тропака (<i>за вибором учителя</i>) Перегляд відеоуроків.	Поверхнєве розуміння понять: козацькі забави, гопак, тропак. Уміння: ✓ перечислити козацькі ігри, забави, танці; ✓ пояснити призначення гопака; ✓ виконувати найпростіші елементи бойового гопака; ✓ сформулювати правила козацької гри «Швидкий віз»; ✓ гратися у гру «Швидкий віз» (або <i>іншу, обрану учнями</i>); Бажання освоїти прийоми бойового гопака. Задоволення від участі у козацьких іграх і забавах. Бажання розвивати власні тілесні сили та силу духу.	Червень
20	Козацькі розваги на шкільному подвір'ї.	Навч а льна практика	Тренінг (<i>вивчення елементів бойового гопака</i>) за участі вчителя фізичної культури або вчителя танців (музики), професійного тренера з бойового гопака. Естафета, ігри. <i>Див. додатки 8,9.</i>		Червень

Усього: 20 год.